

Martin Guerre felesége avagy cherchez la femme!

Natalie Zemon Davis: *The return of Martin Guerre*
Cambridge, Mass., 1983. 162+X old.

Talán nem teljesen ismeretlen a moziba is járó olvasóközönség előtt a Natalie Zemon Davis által elbeszélte történet. A 16. századi Dél-Franciaországban megtörtént esetet ugyanis a közelmúltban két játékfilm is feldolgozta.¹ A Foix grófságbeli Artigat nevű faluban 1538-ban a mindössze 14 éves Martin Guerre-t összeadják a falu tekintélyes családjából származó Bertrande de Rolsszal, aki még szintén gyermek. A házasság sokáig terméketlennek bizonyul. A kilencévi impotencia igencsak megalázó a fiatal Martin számára, akinek problémái fia megszületése után sem szűnnek meg. Mikor megvádolják, hogy meglopta apját, tarthatatlannak érzi helyzetét és elhagyja feleségét, fiát, birtokát, és hosszú évekig nem hallat magáról. 1556 nyarán azonban megjelenik egy férfi, akit korábban Arnaud du Tilh-nek hívtak alias Pansette-nek, s a rég elveszett Martin Guerre-nek adja ki magát. Elfogadtatja magát a családdal, a legközelebbi rokonokkal és az egész faluval. Kételemek személyazonosságával kapcsolatban már kezdettől fogva megfogalmazódnak, felszínre viszont csak akkor törnek, amikor érdekellentétek jelentkeznek az állítólagos Martin Guerre és nagybátyja közt. A feleség is – aki az újonnan visszatért férjével látszólag harmonikus kapcsolatban él – ellene fordul és feljeleníti a bíróságnál, de nem hajlandó megesküdni, hogy a vádlott nem a férje. Bonyolítja a helyzetet, hogy Arnaud mindenre ugyanúgy emlékszik vissza, mint Bertrande, amikor a házasságuk korai időszakáról kérdezik őket. Bertrande ellentmondásos viselkedése mögött – mely igencsak megzavarta a bírakat – Natalie Zemon Davis szerint az bújhat meg, hogy Martin Guerre felesége kezdettől fogva cinkostársa Arnaud du Tilh-nek. A nieux-i bíróság első fokon halálra ítéli a vádlottat, aki a toulouse-i parlamenthez fellebbez. Az ügy részletes kivizsgálására kinevezett Jean de Coras, a bíróság egyik tekintélyes tagja hosszú töprengés után végül a vádlott ártatlansága mellett foglal állást. Ekkor beállít egy falábú férfi, az igazi Martin Guerre. Minden tanú, aki eddig a vádlott ártatlanságát hangoztatta, felismeri az újonnan érkezettben testvérét, szomszédját, gyermekkori pajtását. Jean de Coras ekkor újabb jelentést készít, és Arnaud du Tilh számára halálbüntetést javasol. Kivégzése előtt, az akasztófa alatt Pansette beismerő vallomást tesz.

A történet elmesélése közben N. Z. Davis a szereplőket szélesebb gazdasági és társadalmi háttér elé helyezi, ahol a nagypolitika egyes eseményei is megjelennek. Megpróbálja megkeresni azon történeti, társadalmi feltételeket melyek egyáltalán lehetővé tették, hogy megtörténjen ezen különös eset. A földesúri fennhatóságtól

¹ Készült egy francia (*Le Retour de Martin Guerre*, David Vigne), majd egy amerikai változat (*Somersby*, John Amiel) is. Amíg az amerikai verzió a történet egyediségét emeli ki azzal, hogy a 19. századi Amerikába helyezi azt át, a francia film – melynek készítésében maga N. Z. D. is részt vett – a cselekményt az eredeti történeti és társadalmi kontextusába igyekszik helyezni.

mentes szabad paraszti társadalom – amilyen Artigat-é is volt – és a protestantizmus az, amelyben megjelöli a parasztok szabadabb és öntudatosabb viselkedésének okát, amit a fenti történet egyik legvalószínűbb magyarázatának tekint. N. Z. Davis szerint „Martin Guerre esete talán soha nem történik meg, ha egy helyben székelő hűbérúrnak hatalma lett volna beavatkozni.” (13. o.) Az új Martin Guerre és Bertrande de Rols frigyére pedig esetleg a protestantizmus térhódítása adhat igazolást. Arnaud du Tilh, de még inkább az erényességéhez mindig is ragaszkodó Bertrande számára rokonszenves lehetett az a felekezet, mely megengedte, hogy Istennek emberi közvetítés nélkül mondják el történetüket, hogy saját maguk által kreált új életüket esetleg az isteni gondviselés művének tekintsék, és amely szerint a házasság nem szentség, így lehetséges a válás és az újraházasodás. Bár arra, hogy protestánsok lettek volna, csak közvetett bizonyítékokat tud felmutatni a szerző, ezt semmiképpen sem tartanám gyenge pontnak, és N. Z. Davis sem érzi annak. Ahogy a könyv előszavában leírja, számára éppen a „lehetségesek”, a „talán megtörténtek”, adják egy történeti munka lényegét és szépségét, melyekhez a történész akkor fordul, ha a bizonyítékok nem kielégítőek vagy nem egyértelműek. S jelen esetben a történet értelmezését, nagymértékben segítheti a protestantizmussal való esetleges kapcsolat feltételezése. A szereplők cselekedeteinek megítélésére a szerző igyekszik a cselekmény minden elemét a lehető legtöbb oldalról megmutatni és a lehető legteljesebb képet felvázolni. A mű komplexitása leginkább akkor érzékelhető, ha megpróbáljuk Martin Guerre történetének a N. Z. Davis által adott interpretációját röviden összefoglalni. A cselekmény elbeszélése során felmerülő kérdésekre ugyanis nemcsak egyféle választ ad, hanem válaszok sokaságát. Egyszerre több lehetőséget is felvázol – természetesen megjelölve a számára legvalószínűbbet – és így akár maga az olvasó is kialakíthat egy saját interpretációt. Amikor például azt próbálja meg tudni, hogy Martin Guerre hová „szökhett”, megnézi az összes lehetséges útvonalat és úti célt, amely az adott időszakban egy dél-franciaországi paraszt esetében szóba jöhetett.

A szokatlan történet kapcsán sok mindent megtudhatunk a 16. századi dél-franciaországi paraszti társadalomról. N. Z. Davis ugyanis áttekinti többek között, hogy a névváltoztatás és az új személyazonosság kialakítása mennyire volt szokatlan vagy mindennapi, hogy milyenek voltak az öröklési és birtoklási szokások, melyek családi viszályra adhattak okot, mi volt az elképzelés az impotenciáról, melyek lehettek a paraszti migráció okai, s hogy a kor társadalmában milyen szerepet töltöttek be a nők, és azoknak milyen lehetőségeik voltak.

A külső feltételek és a háttér bemutatása mellett a szerző célja az is, hogy a szereplők belső motivációit, értékeit feltárja. Ennek megvalósításához azonban olyan forrásra volt szüksége, amilyen Jean de Coras Arrest Memorable című munkája. A toulouse-i bíró még az ítélet végrehajtásának évében leírja ezt a nem mindennapi történetet. Coras műve a parasztokról szól, de nem az igazságszolgáltatási jegyzőkönyvek vagy anyakönyvek szűkszavúságával, és nem is a kor irodalmi alkotásait követi, ahol a paraszt általában a komédia sztereotipizált tárgya. Az Arrest Memorable egyedisége abban áll, hogy szerzője, bár más társadalmi réteghez tartozott, mégis azonosulni tudott a parasztokkal, és nem érezte, hogy törekvéseik, vágyaik esetleg sokban eltérnének sajátjaitól (bár Bertrande ellentmondásos viselkedését ő is értetlenül fogadta).

Az utolsó néhány fejezetben a történet legendává alakulását követhetjük végig. Már Jean de Coras – azzal, hogy bizonyos részeket, motívumokat elhagyott, elferdített vagy túlhangsúlyozott – hozzájárult egy erkölcsi tanmese kialakulásához, amelyben a főhős nem a „keményszívű és falábú Martin Guerre” (113. o.), hanem a leleplezett Arnaud du Tilh. Coras és a másik kortárs feldolgozás, Le Sueur munkája (Guillaume Le Sueur: *Admiranda historia de Pseudo Martino Tholosaë Damnao* Idib. Septemb. Anno Domini MDLX. Lyon, 1561.) után rengetegen felhasználták a történetet. Írtak jogi értekezést, operát, drámát, költeményt belőle. Natalie Zemon Davis könyve egy újabb interpretáció ebben a sorban, amelyben a főszereplő nem Arnaud du Tilh és nem is a feleségét és gyermekét elhagyó Martin, hanem Martin Guerre felesége, Bertrande de Rols. A korábbi munkákban passzív, nem túl hangsúlyos szereplőként megjelenő Bertrande Natalie Zemon Davisnél a sokak elismerését kiváltó Arnud du Tilh egyenrangú partnere lesz. Vajon mi lehet az oka annak, hogy a női (fő)szereplőt csak ilyen későn fedezték fel és csak ilyen kevesen? Ezen kérdésre N. Z. Davis könyvében a következő választ találhatjuk: „A 20. századig nincsen olyan feldolgozás, melyet nő készített volna” (118. o.).² Mielőtt Natalie Zemon Davist valamiféle feminista elfogultsággal vádolnánk, vessünk néhány pillantást a nők történetével foglalkozó történész nehézségeire.

N. Z. Davis által vizsgált korszakban még igencsak hallgatnak a források a nőkről. Azok közc... melyek fellelhetők, igen kevés az, amelyek ténylegesen nőktől származnak, és ezek értelmezésénél is körültekintően kell eljárni. Ezt a problémát a szerző egy másik könyvében mutatta be igen szemléletesen. E mű a 16. századi francia kegyelemlevelekkel foglalkozik, és külön fejezetet szentel azoknak, amelyekben nők folyamodnak bocsánatért.³ A kegyelmet kérők főbenjáró bünt követtek el, azaz halálbüntetés fenyegette őket, s a király megkegyelmező iratának egyik része volt a kegyelmet kérő saját beszámolója az esetről. A levelek vizsgálata során N. Z. Davis kifejezetten a szövegekre koncentrált, felépítésükre, szerkezetükre, tartalmukra, melyek a kegyelemlevelek műfajából adódóan jócskán eltérhettek a valóban megtörtént eseményektől. A szerző, összehasonlítva a férfi és a női leveleket, megállapította, hogy azok mind szerkezetükben, mind összetételükben különböznek. A női levelek sokkal szegényesebb és sematikusabb képet mutatnak, mint a férfiaké. Esetükben sokkal kevesebb, a tettüket enyhítő körülmény volt elfogadható. A nők minden esetben az alávetettség, az alázatosság hangján szólalnak meg, még akkor is – teszi hozzá Natalie Zemon Davis – ha esetleg otthon, a családjuk körében központi, sőt hatalmi szerepet is játszhattak. A patriarchális társadalom férfiak uralta nyilvános szférájában azonban csak igen kevés sztereotípiát volt „választható” a nő számára. A női kegyelemlevelek szintelenségének is ez az oka. Tisztességét védő nőként, féltékeny feleségként, esetleg családjá becsületét védő asszonyként kérték a megbocsátást. Ahogy Natalie Zemon Davis találóan megjegyzi, takarékos háziasszonyok ők, akik az éppen rendelkezésre álló anyagokból szőtték történeteiket.⁴ A gyengeségükről, alacsonyabb értelmi képességükről, morális alacsonyabb rendűségükről e korban elterjedt nézetek kivételes

² A szerző egyetlenegy művet jelöl meg lábjegyzetében, mely hasonlóképpen interpretálja Bertrande szerepét. Ez Janet Lewis regénye, melynek címe: *Martin Guerre felesége*.

³ Zemon Davis, Natalie: *Fiction in the Archives Parlor Tales and their Tellers in the sixteenth century France*. Polity Press, Stanford, 1987. (a továbbiakban: Zemon Davis)

⁴ Zemon Davis 104.

esetekben védőpajzsul is szolgálhattak számukra. Christine de Pisan, 15. századi írónő írja, hogy nagy adomány Istentől és a Természettől a nő számára a gyengeség, amely megmenti őt rémes kegyetlenségek elkövetésétől.⁵ E vélekedés elterjedtségét bizonyítja, hogy felmentést vagy könnyebb ítéletet lehetett nyerni a női gyengeségre való hivatkozással.

Kitűnő példa erre Richard L. Kagan nagyszerű könyve, melyet egy 16. századi spanyol prófétanőről, Lucreciáról írt.⁶ Lucrecia csodás álmokat látott, melyeket el is mesélt környezetének; és nemsokára egy kis tisztelő és pártfogó kör alakult ki körülötte, amelyben magas rangú főpapok is képviseltették magukat. Álmai politikai vonatkozásai miatt – élesen kritizálta II. Fülöpöt, a spanyol uralkodót – az Inkvizíció letartóztatta őt és társait politikai összeesküvést sejtve a próféciaik mögött. Lucrecia saját magát tanulatlan, együgyű nőként mutatta be a bíróság előtt, aki csak a férfiak mesterkedéseinek áldozata. Kagan azonban rámutat arra, hogy ez korántsem volt igaz. Egyéb források, főleg cellatársai tanúvallomásai ravasz, tájékozott fiatal nőről szólnak, „aki tudja, miként kell a nemi sztereotípiának megfelelni, hogy az mentesítse őt a felelősség alól.”⁷ Lucrecia valódi szerepét leplező stratégiája miatt – bár az eset bőségesen dokumentált – nehéz meg tudni, ki is volt ő valójában, és megérteni tetteit. Kagan Lucreciát igen vakmerő és öntudatos nőként ábrázolja, aki érvényesüléséhez a maga korában elérhető női eszközöket használja fel. A prófétaság, a spirituális képességek kiaknázása voltak ez időben a nők számára azon lehetőségek, melyek ugyan nagyon veszélyesnek bizonyulhattak, de amelyek segítségével a legmagasabbra „emelkedhettek”.

Nem nehéz hasonlóságot találni Bertrande és Lukrécia között. Bertrand – ahogy N. Z. Davis sugallja – szintén saját maga próbálja kezébe venni életét, ha nem is olyan vakmerően, mint Lucrecia. Igyekszik az adott lehetőségekhez igazodni és beilleszkedni az erényes feleség szerepébe, aki hazavárja férjét és boldog, amikor az hazatér. Minden bizonnyal kezdettől fogva felismeri, hogy a visszatért férfi nem az, aki néhány évvel azelőtt elhagyta, de vállalja a cinkosságot, hiszen véget akar vetni annak az állapotnak, melyben sem nem feleség, sem nem özvegy. A szélhámos lebukása után pedig jól kidolgozott stratégiával eljuttatja a könnyen becsapható, de tisztességes asszonyt. Mind Lucrecia, mind Bertrande valamiféle „kettős játékra” kényszerül. Más-más magatartási formát képviselnek a férfiak uralta társadalom nyilvános szféráiban, ahol a nők szerepe igen csekély volt, illetve azon területeken, ahol központi szerepet tölthettek be. A családban, a gazdaság irányításában, egy-egy kisebb közösség életében ugyanis a nők sokszor tekintélyes hatalmat képviseltek. Különös tisztelet (vagy éppen félelem) övezte az idősebb asszonyokat, az özvegyeket vagy a bábákat. E női világról, melyet mindig valami rejtélyesség is körülvesz, ritkán vallanak a források. A már említett női kegyelemlevelek például a nők közötti vitákról igen szűkszavúan és közhelyekkel nyilatkoznak. Natalie Zemon Davis felveti, hogy talán maguk a nők voltak azok, akik kialakították saját világuk sokszor mágiával, boszorkánysággal hírbe hozott titokzatosságát, vagy talán azok a királyi tisztviselők,

⁵ Zemon Davis 81.

⁶ Kagan, Richard L.: *Lucrecia's dreams. Politics and Prophecy in Sixteenth Century Spain*. University of California Press, Berkeley, 1990.

⁷ Scribner, Robert W.: *A kora újkor Európa történeti antropológiája*. BUKSZ, 1995. Tél. 468. (a továbbiakban: Scribner)

akik e leveleket nagyrészt fogalmazták és az ügyek előmenetelét segítették, tekintettek megvetéssel, értetlenkedve vagy talán érdektelenül erre a világra.

E pontnál visszatérhetünk arra a kérdésre, hogy miért éri úgy, N. Z. Davis, hogy egy egykor élt nő megismeréséhez, megértéséhez női történelem szükséges. Könyvében – bár konkrétan nem fogalmazza meg – nem az oly gyakorta szétválasztott népi és elit kultúra áll egymással szemben, hanem egy férfi és egy női kultúra, mely utóbbi egy rejtélyesebb, titokzatosabb világ, s legtöbbször érthetetlen vagy érdektelen a férfiak számára. Jean de Coras, a magas rangú bíró minden nehézség nélkül azonosulni tudott azzal a paraszttal, akit ő ítél el, de cinkostársnőjével nem hogy azonosulni nem tudott, de meg sem értette ellentmondásos viselkedését, s így fel sem ismerte cinkosságát. Ahogy Arnaud du Tilh hőssé válásához szükség volt arra a Jean de Coras-ra, aki valamilyen mértékben azonosulni tudott vele – mivel sok életrajzi és jellembeli hasonlóságot fedezett fel saját maga és az általa halálra ítélt „rátermett” paraszt között –, úgy ahhoz, hogy Bertrande ne egy könnyen rászédhető, együgyű nőként jelenjen meg, egy női szerző kellett. Ez persze nem jelenti azt, hogy egy férfi történelem esetleg meg sem értheti és nem értelmezheti a múltban megjelenő másik nem megnyilvánulásait, ezt bizonyítja Richard L. Kagan kitűnő könyve is. Azt azonban nem tagadhatjuk, hogy egy nő talán érzékenyebben reagál saját nemének kérdéseire, legalábbis témaválasztásában.

Natalie Zemon Davis munkája remélhetőleg nemsokára a magyar könyvpiacon is megjelenik. Óriási hiányt pótolna. Szerzője egy olyan új – itthon a történelmi kutatásban szinte alig ismert és az egyetemi oktatásban még csak perifériális szerepet játszó – a kulturális antropológia által megihletett történetírói irányzat vezéralakja, s mely az 1970–80-as évektől kezdve egyre nagyobb tudományos érdeklődést váltott ki, mely „figyelmét olyan témák felé irányította, melyeket addig elhanyagoltak a történészek (boszorkányság és mágia, szertartások, család és rokonság, népi gondolkodásmód, paraszti gazdasági racionalitás), és egy olyan analitikus keretet alkalmazott, amely (többek között) az Émile Durkheim, Edward Evans-Pritchard, Viktor Turner és Clifford Geertz által fémjelzett szellemi örökségből táplálkozott.”⁸ Egyre nő az ehhez az irányathoz sorolható jelentős művek száma, melyek magyar nyelvű kiadásából nemcsak a hazai történetírás profitálhatna, hanem a szélesebb olvasóközönség körében is felkelhetné a történelmi munkák iránti nagyobb érdeklődést, hiszen Natalie Zemon Davis könyvének újszerű módszerei, nézőpontja, megközelítési módja mellett egyik legnagyobb erénye épp olvasmányossága. Az elbeszélés újra élvezetessé teszi a történelmi műveket és segít az olvasónak, hogy átélhesse a múlt szereplőivel való találkozás élményét.

Balassa Szilvia

⁸ Scribner 475.